

Sønderjylland under det prøisiske Herredømme.

Ved Poul Sveistrup.

Folkemængden i 1867—85.

I 1887 udgav Hr. von Wobeser, Direktør for Staden Altonas statistiske Bureau, en Fremstilling af Provindsen Slesvig-Holstens Statistik efter officielle Kilder. Det er et lille Bind paa 200 Sider og er, som Forfatteren meddeler, kun et Udtog af et større Værk om samme Æmne, som det ikke var lykkedes ham at faa udgivet.

Det maa vække Forundring, at Midlerne hertil ikke fra Statens eller Provindsens Side ere skaffede tilveie. Men det maa erkjendes, at selv det lille Bind, der foreligger, indeholder adskillige Oplysninger vedrørende slesvigske Forhold, som ikke vidne gunstig for det nuværende Regimente, og det kan da forstaas, at de tyske Myndigheder ikke ere særlig opsatte paa at faa disse Oplysninger forøgede. De Oplysninger, der ikke kunne paaregne de tyske Myndigheders Interesse, have derimod megen Interesse for de danske Sønderjyder, og et Udtog af Hr. Wobesers Værk er da ogsaa allerede meddelt i nogle Artikler i „Flensborg Avis“ (den 20—23. Februar 1889). Da imidlertid det, der meddeles i et Dagblad, meget hurtig overgives til Forglemmelse, har Redaktionen af „Sønderjydske Aarbøger“ anmodet mig om i dette Tidsskrift at meddele nogle Oplysninger om sønderjydske Forhold efter Hr. Wobesers Statistik. Kun den Omstændighed, at

ingen mere sagkyndig Bearbejder stod til Raadighed, har bevæget mig til at paatage mig et Arbejde, der ligger noget borte fra, hvad jeg ellers beskæftiger mig med. Samtlige Tal og Beregninger ere reviderede af cand. polit. Vald. Helsing. Hr. Direktør Wobeser har paa mit Spørgsmaal velvilligst meddelt et Par Oplysninger.

Tallene ere haarde Krabater, og mere talende Vidnesbyrd om det prøisiske Herredømmers Pinagtighed end den slesvigske Befolkningsstatistik for Tidsrummet fra 1867 til 1885 kunne ikke findes.

Tablle I. **Folkemængden i Sønderjylland i 1867—85.**

Amterne	1867	1871	1875	1880	1885
Haderslev . . .	59,862	60,335	60,315	60,040	57,204
Aabenraa . . .	29,264	29,129	29,048	29,559	28,339
Sønderborg . .	34,551	34,239	34,453	34,387	32,450
Tønder	58,903	58,450	56,597	57,109	55,298
de fire Amter	182,580	182,153	180,413	181,095	173,291
Flensborg By .	21,999	21,321	26,474	30,956	33,315
„ Landkreds	40,595	41,193	38,839	40,371	40,450
tilsammen	62,594	62,514	65,313	71,327	73,765
Slesvig	60,270	60,736	61,213	63,296	62,407
Ekernførde . .	45,093	45,183	45,602	38,460 ¹⁾	38,192 ²⁾
Eiderstedt . . .	17,937	17,470	17,026	17,315	16,778
Husum	35,753	35,597	35,586	36,825	36,489
de fire Amter	159,053	158,986	159,427	155,896 ²⁾	153,866 ²⁾
hele Sønderjyll.	404,227	403,653	405,153	408,318 ²⁾	400,922 ²⁾
Holsten	577,491	592,220	620,003	669,365 ²⁾	699,439 ²⁾
Lauenburg . . .	49,978	49,546	48,770	49,466	49,872
hele Provindsen	1,031,696	1,045,419	1,073,926	1,127,149	1,150,233

¹⁾ Den paafaldende Nedgang i Ekernførde Amt fra 1875 til 1880 hidrører fra, at et Distrikt med 8,586 Indbyggere i Mellemtiden er taget fra dette Amt og henlagt til Rendsborg Amt i Holsten.

²⁾ Hertil maa lægges 8,586, jfr. Note 1.

³⁾ Herfra skal drages 8,586, jfr. Note 1.

Naar man gennemgaar den her meddelte Tavle, hvis Grundlag er de præsiske Folketællinger den 1. December 1867, 1871, 1875, 1880 og 1885, viser det sig, at Sønderjyllands Indbyggertal ikke er taget synderlig til i disse det præsiske Herredømmes første atten Aar. For de helt danske Amter Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og det halvdanske Tønder Amt er der omtrent Stillestaaen i Aarene 1867—80, alt i alt dog en Nedgang af omtrent 1500, men fra 1880 til 1885 er der en betydeligere Nedgang af henved 8000 Mennesker. Ikke stort bedre staar Forholdet for Sydslesvig. Tavlen, som den foreligger, viser her en Nedgang af over 5000 Mennesker fra 1867 til 1885. Men da der, som i Noten meddelt, i Tidsrummet 1875—80 er taget en Landstrækning fra Sønderjylland (Ekernførde Amt) og lagt til Holsten (Rendsborg Amt), bliver det virkelige Resultat det, at Befolkningen i Sydslesvig har staaet stille i 1867—75, er gaaet fremad 1875—80, men atter meget tilbage i 1880—85. Alt i alt bliver der da en ubetydelig Tilvæxt for det hele Tidsrum, nemlig 3,381 paa 159,000 i de 18 Aar eller 0,12 pCt. aarlig. I de to sydvestslesvigske Amter (Eiderstedt og Husum) er der endog tilsammen taget Nedgang, idet Husum Amts Tilvæxt ikke er saa stor som Nedgangen i Eiderstedt.

Kun i et sønderjydsk Amt er der en ikke ubetydelig Tilvæxt, nemlig i Flensborg Amt, men denne Tilvæxt skyldes udelukkende Staden Flensborg, som er tiltaget med 11,000 Mennesker, hvorimod Landkredsen udviser en ubetydelig Tilbagegang.

Det samlede Resultat bliver for hele Sønderjylland en ubetydelig Folkeforøgelse paa lidt over 5000 Mennesker.

(Der er her og i det følgende taget Hensyn til den skete Formindskelse af Ekernefærde Amt.)

For det danske Nordslesvigs Vedkommende staar det ligesaa slet med Byerne som med Landet.

Tavle II. Folketallet i de nordslesvigske Byer.

	1867	1871	1875	1880	1885	Tilvæxt eller Afgang i de 18 Aar	Samme i Procent
Haderslev	8,596	8,258	8,356	8,054	7,635	÷	11,18
Christiansfeld	708	684	661	604	579	÷	18,22
Aabenraa	6,155	5,929	6,142	6,215	6,068	÷	1,41
Sønderborg	5,558	5,474	5,829	5,863	5,267	÷	5,24
Nordborg	1,279	1,377	1,301	1,277	1,074	÷	16,03
Augustenborg	1,116	1,089	1,101	626	576	÷	48,39
Løgumkloster	1,473	1,451	1,441	1,450	1,337	÷	9,23
Høier	1,151	1,130	1,095	1,091	1,012	÷	12,08
Tønder	3,452	3,370	3,440	3,637	3,510	÷	1,08
Wyk	991	964	1,009	1,043	1,063	÷	7,27
Byerne i de fire Amter	30,479				28,121	÷	7,74
Flensborg	21,999	21,321	26,474	30,956	33,315	÷	51,44
Lyksborg	762	836	830	945	938	÷	23,10
Byerne i de fire sydsles- vigske Amter tilsammen	36,087				40,101	÷	11,12
de sønderjyske Byer tils.	89,327				102,475	÷	14,72
de holstenske og lauen- borgske Byer tilsammen	229,183				322,004	÷	40,50

Som det vil ses af Tavlen, er Folketallet gaaet tilbage i de nordslesvigske Byer. Af samtlige 54 Byer (Kjøbstæder og Flækker) i Hertugdømmerne have de 19

tabt, de 35 vundet i Folketal. Blandt de 19 tabende findes alle Byerne i de helt dansktalende Amter Haderslev, Aabenraa og Sønderborg. For Byerne i Haderslev Amt (Haderslev og Christiansfeld) og for Nordborg paa Als er Nedgangen ret betydelig. For Augustenborg er den saa betydelig og pludselig indtrædende, at den maa skyldes særlige Aarsager, sandsynligvis den præsiske Garnisons Bortdragen. I Tønder Amt have de to Byer Løgumkloster og Høier en ret betydelig Nedgang, de to andre Tønder og Wyk en Fremgang, der for Tønder er rent ubetydelig. Staden Flensborg er efter at være gaaet ned fra 1867 til 1871 gaaet en Del fremad fra 1871 til 1880, mindre fra 1880 til 1885. Byerne i de fire sydlige Amter (Slesvig, Ekernførde, Eiderstedt og Husum) ere paa en enkelt, Arnis, nær gaaede fremad, men ikke betydelig.

At Folketallets Stillestaaen i Sønderjylland er en Abnormitet, en Uregelmæssighed, der tyder paa uheldige Forhold, viser en Sammenligning mellem Sønderjylland og Holsten. Sønderjylland er i de atten Aar gaaet op fra 404,227 til 409,490 Mennesker. Det er en Tilvæxt af 5,263. Folkemængden i 1867 er i de 18 Aar kun forøget med gjennemsnitlig 0,07 Procent aarlig. Samtidig er Holsten gaaet op fra 577,000 til 690,000. Tilvæksten har saaledes været 123,000 eller 1 Procent aarlig. Soges Sammenligningen til den anden Side, da er Jylland i de 10 Aar 1870—80 tiltaget i Folkemængde fra 788,119 til 868,511, altsaa med over 80,000 eller 1 Procent aarlig, medens Folkemængden i Sønderjylland i de 9 Aar fra 1871—80 er steget fra 403,653 til 416,886 altsaa kun med lidt over 13,000 eller 0,36 Procent aarlig.

Befolkningens aarlige Tilvæxt for den præsiske Stat

og de tre Hertugdømmer opgives af Wobeser saaledes i Procent:

	1867-71	1871-75	1875-80	1880-85
hele Prøisen	0,69	1,05	1,17	0,75
de tre Hertugdømmer.	0,34	0,66	0,97	0,41

Men hvad Wobeser ikke nævner, er Procenten for Sønderjylland for sig og Holsten for sig. Den ser saaledes ud:

	1867-71	1871-75	1875-80	1880-85
Sønderjylland . . ÷	0,03	+ 0,10	+ 0,57	÷ 0,36
Holsten . . . . . +	0,63	+ 1,15	+ 1,26	+ 0,90

Tallene ere talende. Medens Holsten trives ligesaa godt som det øvrige Prøisen, fører Sønderjylland en hensygnende Tilværelse. Og det ikke alene dets nordlige Del. Udregnes Tilvæksten for de fire sydlige Amter (Slesvig, Ekernførde, Husum og Eiderstedt) tilsammen, ser den aarlige Procent saaledes ud:

	1867-71	1871-75	1875-80	1880-85
Sydslesvig . . . . ÷	0,01	+ 0,07	+ 0,62	÷ 0,25

Med andre Ord Sydslesvig trives ikke synderlig bedre end Nordslesvig. Modsætningen mellem det og Holsten er iøinespringende.

Men Staden Flensborg — den gjør dog en Undtagelse. Nei, kun tilsyneladende! Tilstrømning til de store Byer er en almindelig Bevægelse i de sidste Tiaar. Denne har ogsaa Flensborg nydt godt af. Men vil man vurdere Flensborgs Tilvæxt, maa den sammenlignes med den Forøgelse, Folkemængden samtidig har faaet i andre store Byer. Det viser sig da, at i de 18 Aar, i hvilke Flensborg er voxet med 11,000 Indbyggere eller 51 Procent, er Altona voxet med 37,000 eller 55 Procent, Kiel med 24,500 eller 91 Procent. Nørrejyllands største By Aarhus er i de

20 Aar fra 1860—80 voxet med over 100 Procent. Imidlertid er Flensborg jo alligevel den By i Slesvig, der har klaret sig bedst. Dens gamle Medbeiler, Staden Slesvig, er i de 18 Aar kun voxet med 1798 Personer eller 13 Procent. Hvorledes Stillingen er for de sønderjydske Byer i det hele, ses maaske tydeligst deraf, at af den samlede Tilvæxt af Kjøbstadbefolkningen i Hertugdømmerne, 105,971 Personer, kommer kun lidt over 13,000 paa Sønderjylland, men henved 93,000 paa Holsten og Lauenborg.

Aarsagen til, at Folkemængden i et Land ikke stiger, kan være eet af to, enten at der dør lige saa mange, som der fødes, eller at det overskydende Tal udvandrer. Hvilket er nu Tilfældet i Sønderjylland?

Table III. Ægteskaber, Fødsler og Dødsfald i Sønderjylland 1875—84.

Af hvert 100 Personer var der aarlig følgende Antal:				
Amterne:	Ægteskaber indgaaede	Fødsler	Dødsfald	Overskud af Fødsler
Haderslev	0,57	3,10	2,11	0,99
Aabenraa	0,69	3,00	2,05	0,95
Sønderborg	0,72	2,77	1,92	0,85
Tønder	0,73	3,13	2,07	1,06
Flensborg	0,79	3,23	2,14	1,09
Slesvig	0,73	3,04	2,00	1,04
Ekernførde	0,81	3,63	2,07	1,56
Eiderstedt	0,76	3,14	1,86	1,28
Husum	0,72	3,17	1,88	1,29
de tre Hertugdømmer i alt	0,78	3,44	2,18	1,26
Prøisen i alt	0,80	4,03	2,72	1,31
Nørrejylland:				
den sydøstlige Del	0,88	3,41	2,07	1,34
den sydvestlige Del	0,77	3,45	1,92	1,53
den nordlige Del .	0,75	3,56	2,00	1,56
Danmark i alt	0,78	3,31	2,02	1,29

(De sønderjydske og tyske Tal meddeles efter Wobeser, de danske efter „Sammendrag af statistiske Oplysninger angaaende Kongeriget Danmark Nr. 10“, hvor Procenten er udregnet netop for de samme Aar).

Den her meddelte Tavle viser, at Dødeligheden i Sønderjylland er mindre end i Holsten, meget mindre end i Prøisen som Helhed, og at den omtrent staar paa lige Fod med Dødeligheden i Danmark. Mindst er Dødeligheden i Amterne Eiderstedt, Husum og Sønderborg. Men for intet Amt, end ikke Flensborg Amt med den store By naar Dødeligheden op til den Høide, den har for Hertugdømmerne som Helhed. Forøvrigt er det værdt at lægge Mærke til, hvor lavt Prøisen staar i Sammenligning med Danmark, der dør forholdsvis kun 3 Danske, naar der dør 4 Prøisere. Et tarveligt Resultat af den høiere tyske Kultur!

Hvad Ægteskaberne angaar, da er de for de fleste sønderjydske Amter mindre hyppige end gennemsnitlig for Hertugdømmerne. Meget lavt er Ægteskabernes Antal i Haderslev Amt — begrundet, som det maa antages, i, at et stort Antal unge Mænd udvandre. Medens Ægteskabsprocenten er lavest for Haderslev, er Fødselsprocenten mindst for Sønderborg Amt. Her er det færreste Antal Børn for hvert Ægteskab, hvad der muligvis hænger sammen med, at Sønderborg af de sønderjydske Amter har den tætteste Landbefolkning. Derimod er Tønder og Haderslev de tyndest befolkede af de slesvigske Amter. Paa Landet i Haderslev Amt bo paa samme Fladerum netop halvt saa mange Mennesker som i Sønderborg Amt. I Tønder Amt er Landbefolkningen en Smule tyndere, i Aabenraa Amt en Smule tættere end i Haderslev Amt. I det hele staar Sønderjylland i Befolkningens Tæthed

tilbage for Holsten, som det var at vente efter den lange Stilstand (jfr. S. 256).

Naar undtages et enkelt Amt, Ekernførde, er Fødslernes Antal mindre i de sønderjydske Amter end i Hertugdømmerne i det hele, og betydelig mindre end i det hele Prøisen. Lavest i Tal staa de nordslesvigske Amter Sønderborg og Aabenraa, saa kommer Slesvig, derefter Haderslev og Tønder.

Overskudet af Fødsler over Dødsfald, den naturlige Tilvæxt til Befolkningen, er for de fleste sønderjydske Amter og deriblandt for alle de nordslesvigske en Del mindre end for Hertugdømmerne som Helhed. Lavest er Fødselsoverskudet for Sønderborg, Aabenraa og Haderslev Amter. Det lavere Fødselsoverskud vilde altsaa i og for sig medføre en noget mindre Tilvæxt til Befolkningen i Sønderjylland, særlig dets nordlige Amter, end i Holsten. Men de virkelig foreliggende Forhold forklares ikke herved. I de Amter, hvor Fødselsoverskudet er mindst, udgjør det dog henved 1 Procent, vilde altsaa i Virkelighedeu medføre en betydelig Tilvæxt i Befolkningen. Men nu er der i disse Amter slet ikke Tilvæxt, men Nedgang. Aarsagen hertil kan da kun søges i den store Udvandring.

Her staa vi da ved den Kjendsgjerning, der indeholder den virkelige Forklaring af Befolkningens Stillestaaen. Hr. Wobeser giver kun ufuldstændig Besked derom. Han meddeler nogle Tal, der skulle angive den aarlige Procent af den Udvandring, der er fra de forskellige Amter for Aarene 1875—84. Disse Tal ere for Nordslesvigs Vedkommende ret betydelige, for Tønder Amt 0,846 Procent, Haderslev 0,841, Aabenraa 0,675, Sønderborg 0,657. Det vil med andre Ord sige, at af 100 Ind-

byggere udvandre i 10 Aar i Haderslev og Tønder Amter mellem 8 og 9, i Aabenraa og Sønderborg Amter mellem 6 og 7. Men disse Tal angive kun de Udvandringer, der ere komne til Myndighedernes Kundskab, og de ere, som ogsaa af Wobeser bemærket, ufuldstændige. Men „om end de anførte embedsmæssige Opgivelser staa tilbage for de virkelige Forhold, saa frembyde de dog vigtige Fingerpeg for Forvaltningen“ — udtaler Hr. W., men hertil indskrænker han sig. Hvad det er, Forvaltningen kan lære af disse Kjendsgjæringer, vogter han sig viselig for at udtale.

Ogsaa den officielle præsiske Statistik har været opmærksom paa den betydelige Udvandring. I sammes 26de Bind opgives, at af Udvandringen fra Prøisen i Aarene 1867—71 bidrog

Hannover med	18,8	Procent,
Slesvig og Holsten med	9,4	„
Hessen-Nassau med . . .	10,5	„
tilsammen 38,1 Procent		

af den hele Udvandring, medens Indvaanertallet i disse Provindser tilsammen kun udgjorde 17,7 Procent af Prøisens Befolkning. Udvandringen fra disse Provindser var altsaa forholdsvis mere end dobbelt saa stor som fra Staten som Helhed.

Vil man sammenligne Udvandringen fra de ny præsiske Provindser indbyrdes efter den officielle Statistiks Tal, da udgjorde Udvandringen i 1867—71 i Slesvig og Holsten 20,878 paa en Befolkning (i 1871) af 995,873, i Hannover 40,584 paa en Befolkning af 1,960,747, i Hessen-Nassau 23,309 paa en Befolkning af 1,400,370. Forholdsvis var altsaa Udvandringen mindst i Hessen-Nassau, nemlig

1,66 Procent i de 4 Aar, omtrent lige stor i Hannover, 2,07 Procent, og i Slesvig og Holsten, 2,10 Procent. Men naar det erindres, at af Udvandringen fra Hertugdømmerne falder den langt overveiende Del paa Sønderjylland, da viser det sig, at ingen af de andre nyerebrede Landsdele har en saa stor Udvandring som Sønderjylland.

Den embedsmæssig oplyste Udvandring udgjorde for Hertugdømmerne

i 1867	2090
1868	2922
1869	4994
1870	8429
1871	2443
1872	4697

tilsammen 25,575 Personer.

Udvandringen var navnlig stor i 1870, den udgjorde følgende Del af den præsiske Stats Udvandring, i 1867: 4 Procent, i 1868: 5,4 Pct., i 1869: 10,3 Pct., i 1870: 23,8 Pct., i 1871: 7,3 Pct. Altsaa næsten en Fjerdedel af den præsiske Stats Udvandring i 1870 var fra Hertugdømmerne. Aarlig udvandrede fra disse 1867—71 henved $\frac{1}{2}$ Procent af Befolkningen (0,422 Procent), medens Udvandringen for den præsiske Stat ikke var halvt saa stor (0,183 Procent).

Alle disse Tal angive imidlertid ikke den virkelige Udvandring, men kun den Del af samme, der er ført til Protokol. At faa en nøiagtig Besked over den virkelige Udvandring er vistnok ugjærligt, men det kan paa Grundlag af de for Haanden værende Oplysninger paavises, hvor meget Udvandringen har været større end Indvandringen. I den præsiske Statistik meddeles for hvert Amt Antallet

af fødte og døde i hvert Aar. Ved at sammenlægge Antallet af de fødte i den Aarrække, der adskiller to Folketællinger, og fradrage Antallet af de i samme Tid døde faar man at vide, hvor meget Befolkningen vilde være forøget i bemeldte Tidsrum, dersom ingen Vandringer havde fundet Sted, eller hvis Ind- og Udvandringen havde opveiet hinanden. Den virkelige Forøgelse af Befolkningen fremgaar af de to Folketællinger, og ved at sammenholde disse Tal findes det Tal, hvormed Udvandringen har overskredet Indvandringen. Saaledes kan vel ikke Udvandringen, men Udvandringsoverskuddet nøiagtig findes.

Ved at følge denne Vei paa Grundlag af den officielle Statistiks Talstørrelser har jeg faaet følgende Resultater.

Udvandringsoverskud i Sønderjylland.

Tavle IV.

1868—85.

Amterne:	1868-71	1872-75	1876-80	1881-85	1868-85	Merindvandringen udgjør i de 18 Aar af hver 100 Ind- byggere i 1867:
Haderslev . . .	1572	2305	3364	5841	13,082	21,8
Aabenraa . . .	1173	1172	1620	2560	6,525	21,7
Sønderborg . .	959	1010	1167	3156	6,292	18,2
Tønder	2140	4008	2308	4856	13,312	22,6
de 4 Amter	5844	8495	8459	16,413	39,211	21,5
Flensborg By .	1727	+ 4485	+ 2723	+ 515	+ 7723	+ 35,1
„ Landkreds		3827	1100	1911	+ 8565	+ 21,1
tilsammen	1727	+ 658	+ 1623	1396	842	1,3
Slesvig	1731	1870	1190	4072	8863	14,7
Ekernførde . .	1874	2170	1993	2951	8988	19,9
Eiderstedt . . .	1199	1247	942	1541	4929	27,5
Husum	1288	1732	1209	2653	6882	19,2
de 4 Amter	6092	7019	5334	11,217	29,662	18,7
Hele Sønder- jylland	13,663	14,856	12,170	29,026	69,715	17,2
naar Merindvand- ringen til Staden Flensborg i 1872 til 1885 undtages	13,663	19,341	14,893	29,541	77,438	20,3

Anm. Ved Beregningen af Merudvandringen er taget Hensyn til, at i 1878 et Antal Kommuner med Indbyggertal (i 1875) 8586 ere henlagte fra Ekernførde til Rendsborg Amt, samt til nogle mindre Forandringer i de sønderjydske Amters Grændser. — For Meddelelse om disse Forandringer bringer jeg herved Hr. Wobeser min Tak.

For at faa oplyst Antallet af de udvandrede maatte man for hvert Amt til de Tal, der findes paa Listen, lægge Tallet paa de indvandrede. Fra Sønderjylland er i de 18 Aar udvandret for det første et ligesaa stort Tal, som der er indvandret, og desuden omtrent 70,000 Mennesker eller over en Sjettedel af Befolkningen i 1867. Ses bort fra Flensborg By, hvor der er betydelig større Indvandring end Udvandring, da er der fra det øvrige Sønderjylland en Merudvandring af en Femtedel af Befolkningen. For de 4 nordlige Amters Vedkommende (Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder) udgjør Merudvandringen noget over en Femtedel af den hele Befolkning. Ligesaa stor er Merudvandringen fra det sydvestlige Slesvig. Fra Eiderstedt udgjør den endog over en Fjerdedel af Befolkningen, den er her større end fra noget af de nordslesvigske Amter.

Til Belysning af Indvandringens Størrelse meddeler Wobeser Procenttallet paa dem, der i de forskjellige Amter have erhvervet Statsborgerskab. Disse Tal oplyse imidlertid intet om Indvandringen. De, der fra Prøisen indvandre til Sønderjylland, have jo forud Statsborgerskab, og de mange, der indvandre fra Kongeriget Danmark, faa det i Reglen ikke. Paa den anden Side maa Statsborgerskab kunne erhverves af Folk, der i forveien boede i Landet, men vare danske Undersaatter. Tilgangen af Statsborgere er ganske ubetydelig i Sydslesvig og stiger i Nordslesvig. I Haderslev Amt udgjør den for Tiaaret 1875—84 hened

1000 Personer. Den er her 5—6 Gange saa stor som i Flensborg Amt, hvilket tydelig viser, at den ikke afgiver nogen Maalestok for Indvandringens Størrelse.

Hvor stort et Antal der er indvandret i Sønderjylland i 1867—85, kan altsaa ikke oplyses med Tal, men de, der kjende Forholdene, ville vide, at mange ere indvandrede baade nord- og sydfra.

Den officielle præsiske Statistik opgiver Udvandringen fra Hertugdømmerne i 1867—71 til 20,878, Indvandringen til disse i samme Tid til 12,641. Hvis man turde gaa ud fra, at der i Sønderjylland har bestaaet det samme Forhold imellem Ud- og Indvandringen i hele Aarrækken 1867 til 1885, at altsaa Indvandringen forholdt sig til Udvandringen som 3 til 5, da vilde Merudvandringen kun udgjøre to Femtedele af den hele Udvandring. Udvandringen fra Sønderjylland i 1867—85 vilde da naa op til 175,000 Personer eller over to Femtedel af Indbyggertallet i 1867. Det er nu vel sandsynligt, at Indvandringen har været forholdsvis større til den hele Provinds end til Sønderjylland og vel ogsaa en Del større i de første Aar efter Indlemmelsen end senere. Men i hvert Fald kan denne Sammenstilling oplyse, at den hele Udvandring fra Sønderjylland har været meget betydelig større end den Del af samme, hvis Tal nøiagtig kan bestemmes, og som Tavle IV angiver.

Den sønderjydske Befolknings Kulturtrin.

Et Bidrag til Belysning af dette er allerede givet ved Omtalen af Fødslernes og Dødsfaldenes Antal (jfr. Tavle III, S. 244). Det blev paavist, at baade Fødslernes og Dødsfaldenes Antal har været betydelig mindre i Sønderjylland end i Holsten og atter betydelig mindre i Hertugdømmerne som Helhed end i den præsiske Stat. Den

officielle præsiske Statistik har ogsaa havt Øie for dette. Den bemærker, at „hvor der ved Siden af Tydskerne bo danske eller Walloner, synker Fødslernes Tal.“ Og det udtales med Hertugdømmerne for Øie: „Det er et af de sikkreste Kjendetegn paa en Befolknings høiere Kulturtrin, naar Folketallet stadig tager til, men dog baade Fødsels- og Dødstallet er lavt.“ At den officielle præsiske Statistik saaledes giver de fra den danske Krone erobrede Lande Vidnesbyrd om et høiere Kulturtrin end de Provindser, der fra gammel Tid have tilhørt den saakaldte „Kulturstat“ Prøisen, er jo næsten mere, end man kunde vente eller forlange. Rigtignok falder Befolkningens Tilvæxt væsentlig kun paa Holsten, men at Befolkningen i Sønderjylland ikke tager til, skyldes jo Udvandringen, og denne Omstændighed kan da ikke svække den Ros, der tilkommer særlig denne Del af Hertugdømmerne paa Grund af det lave Fødsels- og Dødstal.

Hr. Wöbesers Bog indeholder ogsaa adskillige Vidnesbyrd om den overlegne Kultur, Hertugdømmerne sidde inde med fremfor det øvrige Prøisen.

Dette gjælder baade den intellektuelle og den moralske Udvikling.

Hvad det første Punkt angaar, da udgjorde ved Rekrutprøverne i Aarene 1880—85 Antallet af de Rekrutter, der hverken kunde læse eller kunde skrive deres Navn, følgende Procenttal af det hele Antal udskevne:

	1880/81	1881/82	1882/83	1883/84	1884,85
i Slesvig og Holsten*)	0,24	0,11	0,03	0,11	0,06
i Kongeriget Prøisen	2,33	2,34	2,00	1,97	1,88

*) Under denne Betegnelse indbefattes her og i det følgende hele Provindsen, altsaa ogsaa Lauenburg, der i 1876 indlemmedes i samme.

Altsaa Antallet af disse Uvidende var i hvert af de fem Aar forholdsvis flere Gange saa stort i Prøisen som Helhed som i Hertugdømmerne. Hr. W. meddeler Procenttallene for de enkelte Provindser, og det fremgaar af disse, at ingen af de øvrige Provindser kan maale sig med Hertugdømmerne. Dette gjælder altsaa til Trods for de forkvalede Sprogforhold i Nordslesvigs Skoler, men det maa jo ganske vist erindres, at disse Rekruter havde faaet deres Undervisning paa et Tidspunkt, da der endnu var bevaret en betydelig Plads for det danske Sprog i den største Del af de dansktalende Egne.

Hvad Sædeligheden angaar, kan anføres følgende Vidnesbyrd om Hertugdømmernes Overlegenhed.

I Aaret 1883 kom der paa 10,000 over 12 Aar gamle Indbyggere følgende Antal Domfældte:

	Det hele Antal Dom- fældte i 1883	Forbrydelser og Forseelser			
		mod Stat, offentlig Orden, Religion	mod Person	mod Formue	i Embed
i Slesvig og Holsten	61,5	14,0	15,6	31,5	0,4
i Kongeriget Prøisen	104,2	17,4	34,3	52,0	0,5

Man vil se, at Forbrydelsernes Tal for alle Grupper er mindre, for de vigtigste Forbrydelsesgrupper (mod Person og mod Formue) betydelig mindre i Hertugdømmerne end i det hele Prøisen. Dertil kan føies, at Tallene for de enkelte prøisiske Provindser vise, at ingen anden prøisisk Provinds forholdsvis har et saa ringe Antal Domfældte som Hertugdømmerne. Hr. W. fremhæver den Forbindelse, der er mellem Folkedannelse og Lovlydighed, idet det ikke kan anses for tilfældigt, at Hertugdømmerne i begge disse Henseender staa høiest af alle prøisiske Provindser. Men det bør da ogsaa fremhæves, at af de Personer i Hertugdømmerne, der var fødte 12 Aar før 1883, har en

meget stor Del faaet deres Skoleundervisning i den danske Tid. Folkeundervisningen under den danske Styrelse maa saaledes antages at have staaet høiere, end den samtidig stod i Prøisen. Og hertil kan føies, at en Befolknings Lovlydighed ikke skyldes blot det nuværende Slægtleds aandelige Vilkaar. Den er Resultat af en lang Udvikling, nedarvet fra Slægt til Slægt. Ogsaa ad denne Vei komme vi da til det Resultat, at Danmark som Kulturstat staaer høiere end Prøisen.

Hvilken Del Sønderjylland har i Hertugdømmernes Overlegenhed over det gamle Prøisen med Hensyn til de her omhandlede Forhold, oplyser Hr. W. desværre ikke. Men dette oplyses med Hensyn til et andet Forhold, der viser Befolkningens sædelige Standpunkt, nemlig Antallet af Fødsler udenfor Ægteskab. Hr. W. har her mod Sædvane sammenlignet Sønderjylland paa den ene Side med Holsten paa den anden Side. Resultatet af denne Sammenligning er givet i følgende Udtalelse:

„Stille vi de slesvigske Amter overfor de holstenske, da møder os den paafaldende Fremtoning, at i de slesvigske Amters Kjøbstæder er Antallet af uægte Fødsler 7,₈₈ (af 100), i de holstenske Amters Kjøbstæder derimod 10,₅₇. Paa lignende Maade forholder den slesvigske Landbefolkning sig til den holstenske, thi i de slesvigske Amter var der i Tiaaret 1875 til 1884 gjennemsnitlig af 100 fødte Børn 6,₃₈ uægte fødte, medens det tilsvarende Tal for Holstens Landkommuner er 9,₁₈.“

Herefter er de uægte Fødsler 34,₁₄ Procent*) talrigere i Holstens Byer end i Slesvigs og de uægte Fødsler i

*) Hr. Wobeser har her et meget mindre Tal, hvad der maa bero paa en Unøiagtighed.

Holstens Landkommuner 43,89 Procent*) talrigere end i Slesvigs Landkommuner.

„Naar i Almindelighed — fortsætter Hr. Wobeser — de uægte Fødslers Hyppighed kan gjælde som Tegn paa, at det er vanskeligere at stifte legitim Familie, og at Folkets sædelige Kraft ikke er tilstrækkelig til at modstaa den heri liggende Fristelse, da synes Holstens Befolkning at staa tilbage for Slesvigs.“

Det er Hr. Wobeser, der med disse Ord rækker Sønderjylland Palmen.

De uægte Børns Tal er iøvrigt meget forskjelligt, ikke blot imellem Land og By, men ogsaa imellem de enkelte Amter og Byer.

For de sønderjydske Landkommuners Vedkommende ere Tallene følgende:

Af hvert 100 Fødsler var i Tiaaret 1875—84

følgende Antal uægte:

Haderslev Amt	5,09	Eiderstedt	5,98
Husum	5,37	Sønderborg	7,09
Slesvig	5,58	Aabenraa	7,32
Tønder	5,61	Ekernførde	9,70
Flensborg	5,68		

I Kjøbstæderne vare Tallene samtidig følgende:

Husum	4,18	Flensborg	8,16
Tønder	6,10	Ekernførde	8,52
Eiderstedt	6,57	Aabenraa	10,09
Slesvig	7,61	Sønderborg	11,55
Haderslev	8,12		

Skal der af disse Tal uddrages nogen almindelig Regel,

*) Hr. Wobeser har her et meget mindre Tal, hvad der maa bero paa en Unøjagtighed.

maatte det blive den, at Vestlandet staar høiere end Østlandet. De tre østslesvigske Amter Ekernførde, Aabenraa og Sønderborg har de fleste uægte Fødsler baade for Byerne og Landkommunerne*), de tre vestslesvigske Amter Husum, Tønder og Eiderstedt det laveste Tal for Kjøbstæderne. Ogsaa for Holsten have de vestlige Amter Nord- og Syd-Ditmarsken og Steinburg de laveste Tal, baade for By og Land.

Nogen Forbindelse er der formodentlig mellem de uægte Fødslers Tal og Befolkningens Tæthed, idet den større Tæthed under iøvrigt lige Vilkaar gjør det vanskeligere at stifte legitim Familie.

Befolkningens Tæthed i de enkelte Amter oplyses ved følgende Tal.

Paa en Kvadratkilometer (100 Hektarer)**) bor udenfor Byerne følgende Antal Mennesker i Amterne:

Tønder	27	Flensborg	38
Haderslev	29	Slesvig	39
Aabenraa	33	Ekernførde	41
Husum	33	Sønderborg	58
Eidersted	36		

At Sønderjylland som Helhed med Hensyn til Antallet af uægte Børn staar saa meget høiere end Holsten, skyldes formodentlig tildels den store Udvandring, der har udtyndet Befolkningen. I Sønderjylland har kun 2 af 9, i Holsten 7 af 11 Amter over 40 Mennesker paa en Kvadratkilometer udenfor Kjøbstæderne.

*) Denne Kjendsgjerning staar sikkert i nøje Forbindelse med de i disse Amter talrige Herregaarde. (Red. Anm.)

**) En Hektar er henved to Tønder Land dansk Maal, nøiagtig: 25,380 danske Kvadratalen = 14,503 Skjæpper Land.

De uægte Børns Dødelighed i de første Leveaar er i Byerne mere end dobbelt saa stor, paa Landet henved dobbelt saa stor som de ægtefødte Børns.

Børnedødeligheden er gjennemgaaende mindre i Sønderjylland end i Holsten. Paa Landet dør der i 10 af de 11 holstenske Amter over 15 Børn af hvert 100 ægtefødte Børn det første Leveaar. I Sønderjylland har kun eet Amt — det helt tydske Ekernførde — en ligesaa stor Dødelighed. Sammenlignes de enkelte sønderjydske Amter, da er de ægtefødte Børns Dødelighed paa Landet i det første Leveaar størst netop i de samme Amter, hvor der fødes flest uægte Børn, nemlig Ekernførde (15,⁶⁹ af 100), Sønderborg og Aabenraa, mindst i de vestslesvigske Amter Tønder, Husum og Eiderstedt (12,¹⁷ af 100). I Eiderstedt Landkommuner, hvor Børnedødeligheden er mindst blandt de ægtefødte, sørges der ogsaa paafaldende godt for de uægte Børn, hvis Dødelighed her (15,⁶⁷ af 100) er knap saa stor som de ægte Børns Dødelighed i Ekernførde Amts Landsogne, ikke halvt saa stor som de uægte Børns Dødelighed i bemeldte Sogne, godt en Trediedel af de uægte Børns Dødelighed i Staden Altona og næppe en Femtedel af deres Dødelighed i Staden Neumünster. I Neumünster dø fire Femtedele af alle uægte Børn i deres første Leveaar. For Sønderjylland findes den største Dødelighed i det første Leveaar for de ægtefødte Børn i Aabenraa By, hvor der dør lidt over en Femtedel (20,⁵⁴ af 100), og for de uægte Børn i Staden Flensborg, hvor henved to Femtedel dø (38,⁹⁷ af 100 for Flensborg og Lyksborg).

Ogsaa i økonomisk Henseende indtage Hertugdømmerne en fremragende Plads i den præisiske Stat. Et Fingerpeg

i den Retning give Sparekasseindskudene, der i 1883—84 udgjorde i Slesvig og Holsten omtrent 248 Millioner Mark eller 12,62 Procent af alle Sparekasseindskud i den prøisiske Stat. I 1885 udgjorde Hertugdømmernes Befolkning 4,06 Procent af den prøisiske Stats Folkemængde. Opsparingen var altsaa forholdsvis tre Gange saa stor i Hertugdømmerne som i Prøisen som Helhed.

At Hertugdømmerne ere økonomisk velstillede, beror vel for en Del paa, at de ikke er overdrevent stærkt befolkede. Paa en Kvadratkilometer bor der i den tyndest befolkede prøisiske Provinds Pommern 50,01 Personer, i Slesvig og Holsten 61,05, i den tættest befolkede Provinds, Rhinprovindsen, 161,04.

Befolkningen fordeler sig saaledes imellem de forskellige Erhverv:

Af hvert 1000 Mennesker tilhørte

	i Slesvig og Holsten	i den prøi- siske Stat.
Landbrug	442	437
Industri og Haandværk	298	343
Handel og Samfærdsel (herunder Søfart)	122	100
Husligt Arbeide og skiftende Løn- arbeide	22	25
Hær og Forvaltning	61	48
Uden Erhverv (Kapitalister, Pen- sionister o. s. v.)	55	47

For to Grupper staa Hertugdømmerne høiest blandt de enkelte prøisiske Provindser næstefter Staden Berlin, den ene er Handel og Søfart, den anden Hær og Forvaltning. Som det vil ses, staaer Industri en Del under Middeltallet, Landbrug ganske lidt over.

For de enkelte sønderjydske Amter findes Meddelelser paa følgende Tabel:

Tavle V. Erhvervsvirksomheden i Sønderjylland.

Af 100 Forsørgere tilhørte						
i Amtet	Landbrug	Industri og Haandværk	Handel og Samfærdsel	Hustjeneste og vextende Lønarbejde	Hær, Forvaltning og frie Sysler uden	Angivelse af Erhverv (Kapitalister, Pensionister)
Haderslev	63,30	19,17	6,31	0,98	3,15	7,09
Aabenraa	53,79	21,85	8,39	1,92	6,81	7,24
Sønderborg	50,44	23,85	6,49	1,89	6,90	10,43
Tønder	59,75	20,86	8,10	1,32	3,05	6,92
Flensborg	37,26	29,62	11,19	3,71	9,23	8,99
Slesvig	43,02	23,37	7,99	2,20	9,73	13,69
Ekernførde	55,65	21,57	5,29	1,60	7,76	8,13
Eiderstedt	48,01	24,65	11,93	3,05	3,77	8,59
Husum	59,13	21,38	7,49	1,82	3,23	6,95
Slesvig og Holsten . .	42,35	29,53	10,51	2,18	7,14	8,29

Det vil ses, at alle sønderjydske Amter undtagen Flensborg stille et større Antal Landbrugere end Hertugdømmerne som Helhed, og at Landbrugets Overvægt blandt Næringsveiene er størst i Haderslev Amt, derefter i Husum og Tønder, saa i Ekernførde og Aabenraa. Paa den anden Side er Sønderjylland meget mindre Industriland end Holsten. Flensborg Amt med den store Stad naar kun ubetydelig op over Provindsens Middeltal, alle de andre blive langt tilbage, længst Haderslev og derefter Tønder Amt. For Handel og Søfart staa Eiderstedt og Flensborg i første Række, saa kommer med et Mellemrum Aabenraa og Tønder. Lavest staa Ekernførde og derefter Haderslev og Sønderborg. Embedsmændene — Hær og Forvaltning — er stærkest repræsenterede i Slesvig og Flensborg, svagest

i Tønder og Haderslev Amter. Folk, der leve af deres Formue, bo mest i Slesvig, dernæst i Sønderborg Amt.

Deles Befolkningen i Forsørgere og forsørgede (nærende og tærende), da var der paa 1000 Personer følgende Antal Forsørgere: i Prøisen 397, Hertugdømmerne 396, og i de sønderjydske Amter: Sønderborg 420, Aabenraa 418, Flensborg 407, Slesvig 400, Haderslev 396, Tønder 390, Ekernførde 378, Husum 365 og Eiderstedt 357. Til Forsørgerne henregnes kun de, der ved produktivt Arbeide ernære sig selv og andre, Tyende til personlig Opvartning regnes ligesom Familiemedlemmer uden selvstændigt Erhverv blandt de forsørgede. At der er et stort Antal Forsørgede, betegner for saa vidt økonomisk gunstige Forhold, som den enkelte Forsørgers Arbeide da strækker til for mange. I den Henseende er altsaa Eiderstedt gunstigst stillet. Fire sønderjydske Amter staa over, fire under Hertugdømmerne som Helhed og disse en Ubetydelighed foran Prøisen som Helhed.

Hovederhvervet er jo i Hertugdømmerne og særlig i Sønderjylland Landbruget. Hertugdømmerne ere den prøisiske Provinds, hvor der forholdsvis findes det største opdyrkede og til Landbrug benyttede Areal, idet af hvert 100 Hektarer 86,8 benyttes til Landbrug (∴ Agerland, Eng og Græsmark); for Prøisen som Helhed have kun 71,1 af 100 Hektarer denne Anvendelse. Derimod er Skovbruget langt ringere i Hertugdømmerne end i nogen anden prøisisk Provinds. Næst efter Staden Berlin er Hertugdømmerne den Provinds, der har det største Areal benyttet til Husrum.

Der benyttedes af 100 Hektarer Jordoverflade til:

	i Slesvig og Holsten	i den prøi- siske Stat
Agerland, Haver og Vinbjerge	58,3	50,4
Eng	10,8	9,5
Græsgang	17,7	11,2
Skovland	6,4	23,4
Husrum	6,8	5,5

Indenfor Landbruget har Kvægavlen Overvægten. Af 100 Hektarer Ager- (og Have)jord anvendtes til:

	i Slesvig og Holsten	i den prøi- siske Stat
Kornavl	48,1	60,4
Rodfrugter	3,8	15,1
Handelsplanter	1,0	1,1
Foderplanter	6,2	8,3
Agergræsning og Brak	39,7	13,9

For hvert 100 Indbyggere var der:

i Slesvig og Holsten	Heste	Hornkvæg	Faar	Svin	Geder
i 1861—62	15,6	70,5	57,3	18,1	—
10. Jan. 1873	13,8	70,4	41,6	17,7	3,5
— 1883	14,0	64,9	28,6	23,9	3,8
i Prøisen — 1883	8,8	31,8	53,6	21,1	6,1

Det vil ses, hvor høit Hertugdømmerne baade med Hensyn til Heste og Hornkvæg staar over Prøisen som Helhed. Naar undtages Hohenzollern, staa Hertugdømmerne høiest af de prøisiske Provindser med Hensyn til Hornkvæg. For Hestene er det den tredie i Rækken. Ogsaa Svineholdet er over Gjennemsnittet. Derimod er Faareholdet forholdsvis ringe.

Sammenlignes Nutid med Fortid, er det kun Svinene og Gederne, der vise Fremgang. For Heste og Hornkvæg

er der en mindre Nedgang, og Faarene er gaaet ned til det halve.

At Kvægavlen har Overvægten, maa dog ikke forstaas saaledes, som om Hertugdømmerne egnede sig daarlig til Kornavl. At Udbyttet af den Del af Arealet, der anvendes til Kornavl, er fortrinligt, fremgaar af følgende Oversigt over Høstudbyttet i 1878—82:

Paa en Hektar høstede der af Tønder paa 1000	Kilogrammer:	Rug	Hvede	Byg	Havre	Kartofler	Enghø
i Slesvig og Holsten	1,18	1,55	1,40	1,39	6,47	2,47	
Kongeriget Prøisen	0,91	1,27	1,26	1,09	7,24	2,47	

Det vil ses, at Hertugdømmerne for alle Kornarter yde et betydelig bedre Høstudbytte end Prøisen som Helhed, for Enghø det samme og kun for Kartofler et noget ringere Udbytte. Sammenlignes de enkelte Provindser, da staar Slesvig og Holsten med Hensyn til Udbyttet af Rug og Hvede høiest af alle prøisiske Provindser. Hvad angaar Udbyttet af Havre, naas det kun af Rhinprovindsen og overstiges ikke af nogen Provinds, og med Hensyn til Udbyttet af Byg staar Sachsen bedst, Slesvig og Holsten næstbedst. Alt i alt er saaledes Hertugdømmerne det bedste Kornland i den prøisiske Stat, ligesom det er det bedste Kvægland.

Af Hertugdømmerne er Holsten det frugtbareste. Jordens Godhed i de enkelte sønderjydske Amter belyses ved følgende Tal, der angive Boniteringen, Jordens Ansættelse i Grundskat:

Haderslev	35	Ekernførde	52
Aabenraa	35	Husum	54
Tønder	35	Sønderborg	88
Flensborg	41	Eiderstedt	152
Slesvig	45		

Til Sammenligning anføres det frugtbarste holstenske Amt (Oldenburg) 93
 det mindst frugtbare holstenske Amt (Rendsborg) 23
 Gjennemsnittet for Slesvig og Holsten 54

Det vil heraf ses; at Sønderjylland er mindre frugtbart end Holsten, og at de tre nordlige Amter Haderslev, Aabenraa og Tønder er den mindst frugtbare Del. Men skjøndt Holsten som Helhed er mere frugtbart end Sønderjylland, ligger dog det frugtbarste Amt, Eiderstedt, i Sønderjylland, og de to ufrugtbarste i Holsten.

Ogsaa hvad Formuens Fordeling angaar, ere Hertugdømmerne særlig gunstig stillede, idet der hverken er mange store Godser eller mange smaa Huse. Den overveiende Del af Jorden tilhører ligesom i Danmark Gaardmandsklassen, de middelstore Eiendomme.

Af hver 100 Hektarer falder der paa

	Slesvig og Holsten	Kongeriget Prøisen
Eiendomme under 1 Hektar	0,8	2,2
fra 1 til 10 Hektarer	10,6	19,8
fra 10 til 100 Hektarer	72,2	46,3
paa 100 Hektarer og derover	16,4	31,7

Ingen anden præisisk Provinds har forholdsvis et saa stort Antal Bøndergaarde — Eiendomme mellem 10 og 100 Hektarer — som Hertugdømmerne.

Saaledes er dette Land og dets Befolkning: overlegent i intellektuel, moralsk og økonomisk Henseende. Det kunde være et lykkeligt Folk. Nu er det rigeste, frugtbarste Amt (Eiderstedt) det, som sender den største Del af sin Befolkning bort til det frie Amerika.

